



CAPITOLUL UNU

REÎNVIEREA FRICII

I-am așteptat cu toții să vină la mal. Le puteam vedea fețele. Arătau ca niște oameni obișnuiți. Ne imaginaserăm cu totul altceva. Ei bine, ei erau americani!

LIUBOVA KOZINCENKA,
Armata Roșie, Divizia 58 de Gardă

Nu prea știam la ce să ne așteptăm din partea rușilor, dar când te uitați la ei cu atenție, îți era imposibil să vezi vreo diferență. Dacă i-ai fi îmbrăcat cu o uniformă americană, i-ai fi putut lua drept americani!

AL ARONSON,
Armata SUA, Divizia 69 Infanterie¹

Acesta era modul în care se aștepta ca războiul să ia sfârșit: cu urale, strângeri de mâini, cu dans, băutură și multe speranțe. Toate se întâmplau pe data de 25 aprilie 1945, în orașul est-german Torgau de pe Elba, cu ocazia primei întâlniri a armatelor care se apropiau dinspre capetele opuse ale pământului, tăind în două Germania nazistă. Cinci zile mai târziu, Adolf Hitler își zbură creierii sub dărâmurile ce reprezentau tot ceea ce mai rămăsese din Berlin. La numai o săptămână după aceea, germanii se predau necondiționat. Liderii Marii Alianțe victorioase, Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill și Iosif Stalin, își împărtășiseră deja propriile strângeri de mână, toasturi și speranțe pentru o lume mai bună, cu

ocazia a două reuniuni la nivel înalt din timpul războiului – la Teheran în noiembrie 1943 și la Ialta, în februarie 1945. Cu toate acestea, gesturile ar fi fost neînsemnate, dacă trupele pe care le comandau n-ar fi fost în măsură să sărbătorească pe cont propriu, într-un mod mult mai furtunos, acolo unde conta cu adevărat: pe liniile frontului de pe un câmp de luptă de pe care inamicul acum dispărea.

În cazul ăsta, de ce armatele s-au apropiat extrem de precaute una de alta la Torgau, ca și cum s-ar fi așteptat să întâlnească niște extraterestri? De ce asemănările pe care le-au constatat au părut atât de surprinzătoare – și de liniștitoare? De ce, în ciuda acestora, comandanții lor au insistat asupra unor ceremonii separate de celebrare a capitulării, una pentru frontul vestic la Reims, în Franța, pe 7 mai, și o alta pentru frontul estic, în Berlin, pe 8 mai? De ce au încercat autoritățile sovietice să înăbușe demonstrațiile proamericane spontane care au izbucnit în Moscova după anunțul oficial al capitulării Germaniei? De ce autoritățile americane, pe durata săptămânii ce a urmat, au suspendat în mod brusc cea mai mare parte a ajutoarelor prevăzute de Acordul Lend-Lease către URSS și după aceea le-au reluat? De ce consilierul-cheie al lui Roosevelt, Harry Hopkins, care jucase un rol decisiv în desăvârșirea Marii Alianțe în 1941, a trebuit să plece în grabă la Moscova, la șase săptămâni după moartea șefului său, pentru a încerca să o salveze? De ce, din această cauză, câțiva ani mai târziu, Churchill avea să-și intituleze memoriile referitoare la aceste evenimente *Triumph and Tragedy (Triumf și Tragedie)*?

Răspunsul la toate aceste întrebări este, în mare măsură, același: anume că războiul fusese câștigat de o coaliție ai cărei principali membri se aflau deja în război – cel puțin ideologic și geopolitic, dacă nu militar – unii împotriva celorlalți. Chiar dacă Marea Alianță triumfase în primăvara anului 1945, succesul său depinsese întotdeauna de urmărirea unor obiective compatibile de către sisteme incompatibile. Tragedia consta în faptul că victoria avea să le ceară învingătorilor să înceteze să mai fie ceea ce erau, sau să

renunțe la multe din ceea ce speraseră că vor obține prin participarea la război.

I

Dacă ar fi existat un extraterestru pe malurile Elbei în aprilie 1945, el, ea sau forma de viață respectivă ar fi putut într-adevăr să detecteze asemănări de suprafață între armatele rusești și americane care s-au întâlnit acolo, la fel ca și între societățile din care ele proveneau. Atât Statele Unite cât și Uniunea Sovietică luaseră naștere prin revoluție. Ambele îmbrățișaseră ideologii cu aspirații globale: ceea ce funcționa acasă, consideraseră liderii lor, avea să funcționeze și pentru restul lumii. Ambele, ca state continentale, înaintaseră peste niște frontiere vaste: erau, în acel moment, prima și respectiv a treia țară ca mărime din lume. La fel, ambele intraseră în război în urma unui atac-surpriză: invazia germană asupra Uniunii Sovietice, care începuse pe 22 iunie 1941, și respectiv atacul japonezilor de la Pearl Harbor, de pe 7 decembrie 1941, pe care Hitler îl folosisese ca pretext pentru a declara război împotriva Statelor Unite, patru zile mai târziu. Cu toate acestea, cam la atât se rezumau similitudinile. Diferențele, așa cum ar fi putut să-și dea seama rapid orice observator pământean, erau mult mai mari.

Revoluția americană, ce avusese loc cu mai bine de un secol și jumătate în urmă, reflecta o neîncredere profundă în autoritatea centralizată. Libertatea și dreptatea, asupra cărora insistaseră întemeietorii săi, puteau să se instaureze numai dacă erau impuse. Datorită unei constituții ingenioase, a izolării geografice față de potențialii dușmani și a înzestrării magnifice cu resurse naturale, americanii reușiseră să-și consolideze un stat extraordinar de puternic, fapt ce devenise evident pe durata celui de-al Doilea Război Mondial. Reușiseră însă să o facă prin restricționarea severă a capacității guvernului lor de a controla viața de zi cu zi, fie prin răspândirea ideilor, fie prin organizarea economiei sau prin modul de abordare a politicii. În ciuda legalității sclaviei, a exterminării

aproape totale a populației indigene și a persistenței discriminării rasiale, sexuale și sociale, cetățenii Statelor Unite puteau să considere, în mod justificat, în 1945, că trăiesc în cea mai liberă societate de pe fața pământului.

Revoluția bolșevică, deși avusese loc cu numai un sfert de secol înainte, implicase în mod contrastant adoptarea unei autorități concentrate, ca mijloc de înfrângere a dușmanilor de clasă și de consolidare a unei baze din care o revoluție proletară avea să se răspândească pe întreg cuprinsul lumii. Karl Marx susținea, în *Manifestul Partidului Comunist* din 1918, că se puseseră în mișcare capitaliștii promotori ai industrializării, extinzându-se și în același timp exploatănd clasa muncitoare, care mai devreme sau mai târziu avea să-și scuture jugul. Nemulțumit să mai stea să aștepte să se întâmple asta, Vladimir Ilici Lenin a căutat să accelereze cursul istoriei în 1917, preluând controlul Rusiei, și impunând marxismul aici, chiar dacă statul nu a reușit să confirme previziunea conform căreia o revoluție putea să aibă loc numai într-o societate industrializată avansată. Stalin, în schimb, a rezolvat această problemă prin remodelarea Rusiei astfel încât să se potrivească ideologiei marxist-leniniste: a obligat o națiune predominant agrară, cu puține tradiții în domeniul libertății, să devină o națiune puternic industrializată, fără nici un fel de libertate. Drept consecință, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste era, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, cea mai autocrată societate de pe fața pământului.

Dacă națiunile învingătoare erau cât se poate de diferite, același lucru se putea spune și despre războaiele pe care le purtaseră din 1941 până în 1945. Statele Unite se luptaseră separat, dar în același timp – împotriva japonezilor în Pacific și a nemților în Europa – însă suferiseră un număr extrem de redus de pierderi: sub 300 000 de americani au murit în toate teatrele de luptă. Aflată, din punct de vedere geografic, la o distanță apreciabilă de locurile în care se purtau luptele, țara lor nu se confruntase cu nici un atac semnificativ, cu excepția celui inițial, de la Pearl Harbor. Împreună cu aliatul său, Marea Britanie (care a înregistrat în jur de 357 000 de morți), Statele Unite fuseseră în măsură să alegă unde, când și în ce condiții aveau

să lupte, ceea ce diminuase considerabil costurile și riscurile bătăliilor. Spre deosebire de britanici însă, americanii ieșiseră din război cu o economie înfloritoare: costurile războiului duseseră la dublarea produsului intern brut, în mai puțin de patru ani. Dacă s-ar fi putut vreodată considera că un război poate fi și „bun“, atunci pentru Statele Unite el se apropiase de această definiție.

Uniunea Sovietică nu se bucurase de asemenea avantaje. Dusese un singur război, dar acesta fusese, după cum se poate demonstra, cel mai devastator din toată istoria sa. Cu orașele, orașelele și zona rurală distruse, cu industria ruinată și mutată în grabă dincolo de Urali, singura opțiune, în afară de a se preda, era o rezistență disperată, pe terenul și în circumstanțele alese de inamic. Este de notorietate faptul că pierderile în rândul civililor și al militarilor sunt inexacte, dar este probabil ca 27 de milioane de cetățeni sovietici să fi murit ca rezultat direct al războiului – aproximativ de 90 de ori numărul americanilor căzuți. Nici că s-ar fi putut plăti un preț mai mare pentru victorie: URSS era, în 1945, un stat zdruncinat și afectat ce avusese norocul să supraviețuiască. Războiul, după cum își amintea un observator contemporan, era „cea mai înfiorătoare, dar și cea mai plină de mândrie amintire a poporului rus“².

Oricum, când venise timpul să se contureze acordul postbelic, învingătorii aveau mult mai multe în comun decât ar putea sugera aceste asimetrii. Statele Unite nu făcuseră nici un fel de promisiune de a renunța la tradiția de lungă durată de a sta departe de problemele europene – Roosevelt mersese până într-acolo încât îl asigurase pe Stalin, la Teheran, că trupele americane se vor întoarce acasă într-un interval de doi ani de la terminarea războiului.³ Dată fiind situația dificilă a anilor 1930, nu putea în același timp să existe nici o garanție că înflorirea economică din timpul războiului va continua sau că democrația avea să prindă iarăși rădăcini, dincolo de țările relativ puține în care încă mai exista. Faptul clar că americanii și britanicii nu l-ar fi învins pe Hitler fără ajutorul lui Stalin însemna că al Doilea Război Mondial era o victorie numai asupra fascismului – nu și asupra regimurilor autocrate sau ale perspectivelor de viitor ale acestora.

Între timp, Uniunea Sovietică dispunea de beneficii semnificative, în ciuda pierderilor imense suferite. Deoarece făcea parte din Europa, forțele sale militare nu aveau să se retragă de acolo. Economia sa centralizată se dovedise capabilă a susține o rată de angajare deplină, pe când democrațiile capitaliste dăduseră greș, în această privință, în perioada antebelică. Ideologia sa se bucura de un respect lărgit în Europa, deoarece comuniștii de acolo conduseseră pe larg rezistența împotriva germanilor. În sfârșit, povara disproporționată a Armatei Roșii, ce luase naștere din înfrângerea lui Hitler, îi dădea URSS dreptul moral la o influență substanțială, poate chiar decisivă, în conturarea acordului postbelic. Era cel puțin la fel de ușor de crezut, în 1945, că regimurile comuniste autocrate reprezentau o perspectivă viabilă pentru viitor, cel puțin în aceeași măsură ca și capitalismul democratic.

Uniunea Sovietică avea și un alt avantaj, anume acela că, în rândul țărilor învingătoare, era singura care după război ieșise la lumină cu o conducere deja verificată în practică. Moartea lui Roosevelt, pe 12 aprilie 1945, îl catapultase pe neexperimentatul și mai puțin avizatul său vicepreședinte, Harry S. Truman, la Casa Albă. Trei luni mai târziu, neașteptata înfrângere a lui Churchill în urma alegerilor generale din Marea Britanie îl făcuse prim-ministru pe mai puțin impozantul lider al Partidului Laburist, Clement Attlee. Spre deosebire de cele două state, Uniunea Sovietică îl avea pe Stalin, conducătorul său incontestabil încă din 1929, omul care-și refăcuse țara și care mai apoi o condusesese către victorie în al Doilea Război Mondial. Abil, șiret, impozant și, după toate aparențele, consecvent, dictatorul de la Kremlin știa ce voia în era postbelică. Truman, Attlee și națiunile pe care le conduceau păreau mult mai puțin siguri de acest lucru.

II

Așadar, *ce voia Stalin?* Este normal să începem cu el, deoarece dintre cei trei lideri postbelici, numai el avusese răgazul, în timp

ce-și păstra autoritatea, să ia în considerație și să-și stabilească prioritățile. În vârstă de șizeci și cinci de ani la sfârșitul războiului, omul care conducea Uniunea Sovietică era, din punct de vedere fizic, extenuat, înconjurat de lingăi, singur în plan personal – dar încă ferm, și chiar mai înspăimântător ca înainte, ținând totul sub control. Mustața sa stufoasă, dinții decolorați, fața ciupită de vărsat și ochii galbeni, își amintea un diplomat american, „îi dădeau aspectul unui bătrân tigru, brăzdat de cicatrici... Un vizitator neavertizat n-ar fi ghicit niciodată câtă chibzuință, ambiție, dragoste de putere, gelozie, cruzime și răzbunare se ascundeau în spatele acestei înfățișări dezagreabile⁴. Printr-o serie de epurări din timpul anilor 1930, Stalin își eliminase, de multă vreme, toți rivalii. Subordonații săi știau că o simplă ridicare din sprâncene sau un pocnet din degete putea să facă diferența între viață și moarte. Incredibil de scund – numai un metru șizeci și trei centimetri – acest bătrânel burtos era, cu toate astea, un colos, călare pe un stat colosal.

Țelurile postbelice ale lui Stalin constau în siguranța propriei persoane, a regimului său, a țării și ideologiei sale, exact în această ordine. Căuta să se asigure că nici un fel de provocări interne n-ar fi putut vreodată să-i pună în pericol dominația personală și că nici un fel de amenințări externe n-ar fi putut vreodată să-i supună țara vreunui risc. Interesele comuniștilor din toată lumea, oricât de admirabile ar fi fost, n-aveau niciodată să fie mai importante decât prioritățile statului sovietic, așa cum le hotărâse el. Narcisismul, paranoia și puterea absolută se regăseau, toate, în personalitatea lui Stalin⁵: în sânul Uniunii Sovietice și al mișcării comuniste internaționale, era extrem de temut – dar și venerat pe scară largă.

Era normal, credea Stalin, ca sângele vărsat și cheltuielile din timpul războiului să determine, în mare măsură, cine și ce dobândește după război: Uniunea Sovietică, așadar, trebuia să obțină foarte mult.⁶ Nu numai că avea să-și redobândească teritoriile pierdute în favoarea nemților pe durata celui de-al Doilea Război Mondial, dar avea să păstreze și teritoriile acaparate ca urmare a pactului de „nonagresiune“ oportunist și fără proiecție pe termen

lung, pe care Stalin îl încheiase cu Hitler, în august, 1939 – porțiuni din Finlanda, Polonia și România, plus toate statele baltice. Avea să ceară ca statele de dincolo de aceste frontiere extinse să rămână în sfera de influență a Moscovei. Avea să urmărească concesii teritoriale în detrimentul Iranului și Turciei (incluzând controlul strâmtorilor turcești), precum și bazele navale din Marea Mediterană. În sfârșit, avea să pedepsească Germania înfrântă și devastată prin ocupație militară, exproprierea proprietăților, plăți reparatorii și transformare ideologică.

Aici însă, Stalin se confrunta cu o dilemă dureroasă. Pierderile disproportionale din timpul războiului poate că i-ar fi dat dreptul Uniunii Sovietice la beneficii postbelice disproportionale, însă tot ele văduviseră, în același timp, țara de puterea necesară asigurării acelor beneficii în mod unilateral. URSS avea nevoie de pace, de asistență economică și de consimțământul diplomatic al foștilor săi aliați. În plus, nu exista nici o alternativă, pentru moment, în afară de căutarea, în continuare, a cooperării americanilor și britanicilor: așa cum ei depinseseră de Stalin pentru a-l înfrânge pe Hitler, așa depindea Stalin acum de o bunăvoință continuă a anglo-americanilor, dacă voia să-și atingă obiectivele postbelice la un preț rezonabil. Așadar, el nu voia nici un război propriu-zis și nici un război rece.⁷ Însă dacă avea să fie destul de abil pentru a evita aceste alternative, era cu totul o altă problemă.

Modul în care Stalin își percepea aliații din timpul războiului și obiectivele postbelice *ale acestora* se baza mai mult pe dorințe deșarte decât pe o evaluare plină de acuratețe a priorităților, așa cum erau ele văzute la Washington și Londra. Aici era vorba de influența ideologiei marxist-leniniste asupra lui, căci iluziile sale luaseră naștere din aceasta. Cea mai importantă era convingerea, ce exista încă de pe vremea lui Lenin, conform căreia capitaliștii nu vor fi niciodată în măsură să coopereze unii cu alții pentru foarte mult timp. Lăcomia lor inerentă – impulsul irezistibil de a plasa profiturile deasupra politicii – urma să triumfe mai devreme sau mai târziu, lăsându-i pe comuniști să aibă nevoie numai de răbdare

în așteptarea autodistrugerii adversarilor. „Alianța dintre noi și facțiunea democratică a capitaliștilor are succes, căci acesta din urmă a făcut tot posibilul să împiedice dominația lui Hitler“, comenta Stalin când războiul se apropia de final. „În viitor, ne putem întoarce în orice moment împotriva acestei facțiuni a capitaliștilor.“⁸

Această idee a crizei din cadrul capitalismului chiar era, într-o oarecare măsură, plauzibilă. Primul Război Mondial, la urma urmei, fusese un război între capitaliști; astfel, el asigurase apariția primului stat comunist din lume. Marea recesiune economică lăsase statele capitaliste să se zbată mai mult pentru a se salva ele însele decât pentru a salva economia globală sau pentru a menține acordul postbelic: drept urmare, apăruse Germania nazistă. Odată cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin credea că urma să repara criza economică. Capitaliștii urmau atunci să aibă nevoie de Uniunea Sovietică mai mult decât avea aceasta din urmă să aibă nevoie de statele capitaliste. Acesta este motivul pentru care aștepta, plin de convingere, ca Statele Unite să *împrumute* Uniunii Sovietice mai multe miliarde de dolari pentru reconstrucție: căci altfel, americanii n-ar fi fost în măsură să găsească piețe de desfacere pentru produsele lor, pe durata apropiatului faliment global.⁹

Tot astfel, urma ca și cealaltă superputere capitalistă, Marea Britanie – a cărei slăbiciune Stalin o subestimase în mod constant – să rupă, mai devreme sau mai târziu, relațiile cu aliatul său american, din pricina rivalităților de ordin economic. „Inevitabilitatea războaielor dintre țările capitaliste rămâne viabilă“, insista el, „cel târziu până în 1952.“¹⁰ Astfel, din perspectiva lui Stalin, pe termen lung, forțele istoriei urmau să compenseze catastrofa celui de-al Doilea Război Mondial ce se abătuse asupra Uniunii Sovietice. Nu era nevoie de o confruntare directă cu americanii și britanicii în vederea realizării obiectivelor sale. Putea pur și simplu să aștepte ca și capitaliștii să înceapă să se certe între ei, iar europenii, dezgustați, să îmbrățișeze ca alternativă comunismul.